

ZSIGMOND-KORI NYELVEMLÉKÜNK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI HÁTTERE

ZELLIGER ERZSÉBET

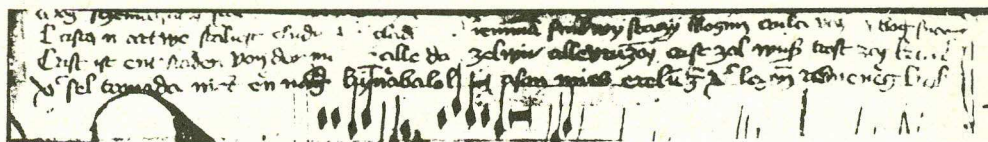
1988-ban Csalog Eszter hallgatóm hívta fel a figyelmemet egy, a zene-történetben Zsigmond-kori töredéknek ismert, a nyelvtörténészek és irodalomtörténészek által eddig különösebb figyelemre nem méltatott emlékre.

A töredéket egy 1480 táján a Felvidéken (esetleg Bártfán) bekötött ös-nyomtatvány kötetablájából fejtették ki az OSZK restaurátorai. A négy teljes (280×195 mm-es) és két csonka fóliót tartalmazó kottás kéziratanyagot Rajeczky Benjámin ismertette elsőként (Többszólamú zenénk emlékei a XV. század első feléből. In: Népzene és Zenetörténet I (1972), 63–109; Ein neuer Fund zur mehrstimmigen Praxis Ungarns im 15. Jahrhundert. In: StudMus. 14 (1972), 147–68). Keletkezésének az idejét — mivel a kottairás módja erre nézve nem nyújt biztos támpontot — Rajeczky Mezey László és Bárczi Géza véleményére alapozva határozta meg. Mezey szerint a kézírás kora a XV. sz. elejére tehető. A kézirat 3. fóliójának a versóján felül található magyar nyelvű szövegben Bárczi XIV. sz.-i vonásokat lát. (Rajeczky: NépzTört. 64). Ezek figyelembe vételével a nyelvelméket a JókK.-szel közel hasonló korúnak tekinthetjük.

A teljes kottás anyag elemzése alapján Rajeczky a következő megállapításra jut: „A gyűjtemény összetartó szempontja ... a többszólamúság, azaz lehet, hogy valamely nagyobb cantionáléból egy kisebb együttes számára kimásolt, annak ünnepi fellépéseire szánt kisebb gyűjtemény volt eredetileg is, melyet a mi kézírataink esetében nem az együttes vezetője, hanem valamelyik kórustagja másolt tovább (utána pedig énekelt zavartalanul a hibák ellenére is, hiszen jól betanult darabok emlékeztetőjéül szolgált csupán).” (NépzTört. 79). Ez arra is magyarázattal szolgál, hogy a kottát a keletkezése után viszonylag rövid időn belül könyvkötésre használták (uó: StudMus. 149). Az emlék keletkezési körülményeinek közelebbi meghatározásában a 3v-n található kotta nélküli szövegeknek döntő szerepük van. A keletkezés helyére vonatkozóan a vélemények megoszlanak (l. később).

A magyar nyelvű emlék cseh, lengyel és német szöveg társaságában fordul elő. Ezek, mivel a fólió legtetején vannak, több helyen megsérültek. A lap ugyanis töredezett, sőt a legfelső sor nagy részét levágták. Ez valószínűleg akkor történt, amikor a fóliókat könyvkötésre használták fel. A négy nyelvű szöveg betűhű átírásában és magyarázatában nyújtott segítségért itt mondok köszönetet Mollay Károly és Király Péter professzornak. — Íme az emlék hasonmása és betűhű átírása:

Bog ſczemahuczy [!] ſ..

Criſto martwe [!] ſtaliest cludu [!] (p.ŷ)clad(u) [dal] iemmâ [!]

ſmo^utwy [!] ſtaczy ſbogim crula vaŷczy bog ſnami

Criſt iſt ent ſtâden von der m[arter] alle da ſolwir allevruzey

cuiſt ſol wnß troſt zeŷ kyriſon

X^c fel tamada mêt én nag ky^habalol aſon mies erelûg x^c

legên remenêg kyſon

A négynyelvű szöveg bizonyára utólag került a lapra. Erre utal — miként Rajeczky Benjámin (NépzTört. 65) is megállapította — hogy a magyar szöveg *ky^habalol* és *aſon* szavai közötti távolság csak azzal magyarázható, hogy az alatta levő kottában a három minima felnyúló szára elfoglalta már a helyet. (A *nag*, szó *g* betűje és a *remenêg* első *e*-jén levő ⊗ jel szintén a kottához tartozik: a háromszólamú, kánonszerű énekléshez a szólambelépés helyét jelzi; vö. uo.).

Először a magyar szöveget írhatták le: ez van a legnagyobb betűkkel és közvetlenül a legfelső vonalra írva, majd fölfelé haladva következett a többi. A lengyel szövegben található sok hiba alapján feltehető, hogy a scriptor nem, vagy csak gyengén tudott lengyelül. A cseh töredék is több szempontból meggondolkoztató: a *Buóh* helyett található *Bog* inkább lehet a cseh szónak a lengyel megfelelőjével való felcserélődése, mint archaizmus. A *všemouhúci* szókezdő *v*-jének elmaradása a mássalhangzó-torlódásnak a magyar nyelvtörténetből jól ismert megszüntetési módját idézi. Az egész szöveg egy kéz írásának látszik. Mindez arra enged következtetni, hogy a lejegyző németül is (jól) tudó magyar ember lehetett.

A szövegnek a 3. fólió hátlapjára történt bejegyzését az magyarázza, hogy az ugyanitt levő második dallam, a *Surrexit Christus hodie humano* kezdetű kétszólamú *cantio* szövegünkhöz hasonlóan a húsvéti ünnepkör zenei anyagához tartozik. (A *Surrexit Christus*-nak egy másik változata is ugyanezen a lapon található.) Abból, hogy a bennünket érdeklő szöveget dallam nélkül jegyezték le, arra következtethetünk, hogy közismert, egyszólamú dallammal énekelhették a kérdéses népéneket (vö. Rajeczky: NépzTört. 65–6). A négynyelvű szöveg műfaját tekintve tehát húsvéti népének. A magyar nyelvelmlek elnevezéséül is (összhangban többi korai nyelvelmlekünk megnevezésével) a Húsvéti Népének ajánlható, rövidítéseként pedig HNé.

A korszakra vonatkozó zenetörténeti szakirodalom véleménye megoszlik abban a tekintetben, hogy a nemzeti nyelvű változatok közül kétségtől elsődleges Christ ist erstanden a Victimae paschali laudes húsvéti sequentia néhány versiculusa alapján keletkezett-e (Rajeczky: NépzTört. 80; Brockhaus ZLex. 3: 609), vagy népzenei fogantatású. Ebben az esetben csak másodlagosan kapcsolódott volna a sequentiához (Ferenczi Ilona: Krisztus feltámadása... ZtDolg. 1979. 85; az idézett helyeken további szakirodalmi utalások találhatók). A dallam legrégebb, neumas lejegyzése bajor-osztrák területről egy XII. sz.-i forrásban található: a nép e szerint a sequentia Surrexit enim szövegrésze után énekelte német nyelven (Ferenczi: i.h.).

A szöveg és a dallam igen közkedvelt lehetett. Liturgikus kötöttsége már a XIII. sz.-ban kezdett lazulni. Éppen a Christ ist erstanden kezdetű énekkel kapcsolatban vannak adataink arról, hogy a legkülönbébb alkalmakkor hangzott el: Nürnbergben a császári jelvények felmutatásakor, 1419-ben a brandenburgi örgróf udvarában ebéd előtti imaként (Rajeczky: NépzTört. 81). Bálint Sándor Laskai Osvátra hivatkozva mondja, hogy a magyar katonák a török ellen indulva közösen éneklék a canticumot (feltevése szerint magyarul): „Christus surrexit, mala nostra textit” (Ethn. XLVIII [1937], 54). Ez a latin szöveg a leggyakrabban emlegetett változata a kérdéses népéneknek.

Egyházi tiltások utalnak arra, hogy a népének száma, alkalmazása a XIII–XIV. sz.-ban terjedően volt. Az 1408-as prágai zsinat a Buóh všemohúci-t kiemeli a tilalom alól: „plebani et ecclesiarum rectores in predicationibus nuncient prohibitio esse novas cantilenas omnes preter Buoh wssemohucy etc.” (idézi Rajeczky: NépzTört. 81). — Magyar nyelvű népének szövege mindeddig legkorábbról a WinklK.-ből, dallama és szövege együtt a NádK.-ból volt ismert. Ennél korábbi gyakorlatra a nagyszombati zsinat (1560.) határozatából lehetett következtetni. A zsinat templomban csak olyan énekeket engedélyezett, amelyeket már száz év előtt biztosan jóváhagytak (Werner Alajos: Hozsanna! Bp., 1948. 82). A HNé. a nemzeti nyelven való templomi éneklés idejét jó száz évvel korábbra tolja ki.

A Christ ist erstanden igen gyorsan tett szert nagy népszerűsége Közép-Európában. Dallama és szövege is több variánsban ismeretes; cantio-vá vált. A XIV. sz. harmadik harmadából cseh és lengyel fordításai ismertek. A prágai egyetem diákjai számára az 1363–69-es években Konrad Waldhauser által összeállított és több példányban fennmaradt Postillában olvasható: „Deus eum exaltavit ut omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus est in gloria Patris. Unde teutonice et bohemicie cantate sicut nos cantamus latine Christ ist erstanden. Item Bohemiis Boh wssemohucy quia plures linguas nescimus Prage.” Az egyik feljegyzésből azt is megtudjuk, hogy milyen szöveget énekelte a prédikátor: „Unde in materna lingua cantate

Christus surrexit mala nostra textit” (mindezeket idézi Rajeczky: NépZtört. 82). A XV. sz.-ban Csehországban hatféle szöveggel éneklik: a már említett cseh és német szövegen kívül lengyelül (Chrystus z martwych wstał jest) és az idézett — bizonyára legismertebb — latin változat mellett Deus omnipotens és Resurrexit Christus kezdetű szövegváltozata is volt (Ferenczi: ZtDolg. 85).

A népének terjedésének az útvonala (bajor-osztrák–cseh–lengyel nyelvterület) jelzi már, hogy a korabeli Magyarország melyik részén kereshetjük a HNé. keletkezési helyét. A teljes Zsigmond-kori töredéket J. Černý Szepesi Töredéknek nevezi, Mezey szerint Iglón keletkezett, de felmerült vele kapcsolatban Kassa neve is (Rajeczky: StudMus. 14: 149). A magyar szöveg nyelvi sajátosságai a nyelvterület északi részére utalnak. A német szöveg — Mollay Károly megállapítása szerint — a felvidéki szász nyelvjárás vonásait viseli magán. A pontos lokalizáció e szász városok népességi viszonyainak a tüzetesebb vizsgálata után történhet meg. Annyi azonban egészen biztos: egy ilyen városban valószínűleg meg igazán a népéneknek a környező népeknél a korszakban kialakult funkciója: a Krisztus feltámadásán érzett egyetemes öröm soknyelvű kifejezése.